

BOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

Beşeri Bilimler — Humanities

Vol. 7 — 1979

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YÖRÜK VE AŞİRET AYIRIMI

İsenbike Arıcanlı^a

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan konar-göçerlerin kimisinin kalabalık aşiretlerden, kimisinin ise yörük adı verilen daha küçük kümelerden oluştuğu bilinmektedir. Konar-göçerliğin bu farklı türleri, bir yandan bölgeler arası göç sırasında dağılıp dağılmama, bir yandan da merkezî devletin konar-göçerler üstündeki etkinlik derecesine bağlı gözükmemektedir. Anadolu'ya gelişleri sırasında toplu olarak hareket edebilen ve daha sonra da merkezî devletin etki alanının nispeten dışında kalabilen konar-göçerler aşiret bağlarını korumuşlardır. Çeşitli nedenlerle ve bu arada merkezî devletin etkinliği dolayısıyla küçük kümelere bölünen eski aşiret mensupları ise hakim siyasi-içtimai düzen içinde hem yerleşik nüfusla hem de devletle aşiretlere nazaran daha uyumlu ilişkiler kurmuşlardır. Hatta bu konargöçerlerin bir kısmı tamamıyla yerleşik düzene geçmişlerdir. Konar-göçerliğin bu farklı dinamikleri salt Osmanlı ülkesine özgü olmayıp, başka bölge ve zamanlarda, örneğin İran Türkmenleri ve Orta Asya Moğolları arasında da gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuş olan konar-göçer zümrelerin aşiret ve yörük adları altında farklılık göstermelerinin sebepleri özellikle konar-göçer toplulukların bazen geçmek zorunda kaldıkları merhaleler açısından ele alınmıştır. Burada Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen bu ayırımın Osmanlılara has olmayıp, özellikle Moğolların tarih sahnesine çıktıkları devirlerde de görüldüğü vurgulanacaktır.

Osmanlı devrinde Kızılırmak sınır olmak üzere bunun doğu ve güneyinde bulunan konar-göçer topluluklara **Türkmen** veya **aşiret**, Kızılıрмаğın batısında kalanlara da **yörük** dendiği malumdur.¹ Rumeli yörükleri de bu batı kesiminin içine girmiş oluyorlar. An-

^a Dr., Öğretim Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

¹ Faruk Demirtaş (Sümer), "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar," *Belleten* 47 (1949), 575-615 (593), ve "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," *İktisat Fakültesi Mecmuası* II (1949), 509-522.

cak yörük sözü katiiyen ne bir kavim ne de bir ulus (il) veya bir kabilenin adı değildir. Kelimenin yapısının da gösterdiği gibi, bununla sadece şimdi göçebe kelimesiyle anladığımız yaşayış tarzı ifade edilmiş olmalıdır. Böylece de bu tabir kendi yayılma sahası içindeki konar göçer toplulukların umumi adı suretinde bir manaya sahip olmuştur. Resmi kayıtlarda bazen yörük göçebe anlamında olarak doğudaki Türkmen teşekkülleri için kullanılmışsa da², halk arasında yörük tabiri ancak Kızılıрмаğın batısında kullanılmış gibi gözüküyor. Doğu bölgelerinin halkı ise konar-göçer topluluklar için göçer-ev, aşiret ve Türkmen tabirlerini kullanmışlardır.³

Osmanlı İmparatorluğundaki konar-göçer toplulukların durumunu gözden geçirdince, bunların gerek kendi iç yapıları gerekse merkezle ilişkileri açısından üç grupta toplandıklarını görürüz :

1. Kendi iç işlerinde serbest, merkezle ilişkileri az il ve ulus denilen siyasi birlikler altında eski boy ananelerine göre boy beyleri tarafından idare edilen Türkmen boy ve oymakları. Cemaat denilen bu oymakların başında kethüda denilen oymak başları görülür. Bunların oymaklara boy beyleri tarafından tayin edildiklerine dair bazı kayıtlar da vardır.⁴

Halep Türkmeni, Dulkadirli Ulusu, Yeni il, Ulu Yörük Türkleri, Bozulus, Ramazanlı Ulusu adlarıyla anılan bu il veya ulusların büyük bir kısmı has reayası idiler.⁵ Büyüklükleri hakkında bir fikir verebilmek için Bozulus'u ele alacak olursak, 1540'larda bunların biri 69, diğeri 101 oymaktan müteşekkil iki kısımdan meydana geldiklerini ve bu ulusta toplam olarak 7325 hane (ki takriben 40.000 kişi eder) olduğunu ve bunların da takriben 2 milyon koyunu (kuzuları hariç) olduğunu görürüz. Aynı yılın vergi hasılatı da takriben 2 milyon akçe olarak gözükür.⁶ Halep Türkmenlerinde ise boy sayısının 100, oymak sayısının da 100'ü geçtiği görülür.⁷

Kısacası doğudaki aşiretler, her biri kabile esasına göre idare edilen, merkezle ilişkileri az topluluklardı ki, Osmanlı devletinin bunlarla ilişkisi, daha çok has reayası olmalarından dolayı has voyvodoları ve Ümera-i 'aşâir denilen boy beyleri arasında kalıyordu.⁸

2. Genellikle Anadolu Eyaleti'nde gördüğümüz perakende yörük tائفeleri. Bunlar arasında Türkmen grubundaki gibi aynı mahiyette kabile teşekküllerine rast gelinmiyor. Bunlar genellikle küçük topluluklar halinde yaşıyorlar. Yalnız Konya bölgesinde yaşayan Atçeken teşekkülü bundan bir dereceye kadar istisna edilebilir. Bu yörük top-

2 Faruk Sümer, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Uçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller," *İktisat Fakültesi Mecmuası* II (1949), 437, 508 (505) ve "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 511, 520.

3 Faruk Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 511, 520.

4 Faruk Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 511.

5 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 998, 1963), s. 15.

6 Faruk Demirtaş (Sümer), "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları," *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Mecmuası* VII/2 (1949), 321-385 (340-363) ve "Uçoklu Oğuz Boyları," 443-475.

7 Faruk Demirtaş (Sümer), "Bozulus Hakkında," *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* VII/L (1949), 29-60/(40, 47-60).

8 Nejat Göğünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1458, 1969), s. 53-54.

lulukları umumiyetle birbirlerinden Ankara Yörükleri, Söğüt Yörükleri ve Kütahya Yörükleri gibi yaşadıkları mntıkların adlarıyla ayrılıyorlar.⁹ Diğer taraftan bazı yörük cemaatlerinin hayvancılık dışındaki iktisadî faaliyetlerine göre Yüncü, Yayı, Davulcu¹⁰ gibi isimler aldıkları, bazen de bağlı bulunmuş olacakları şahısların ismini aldıkları görülmektedir.¹¹

Diğer taraftan dikkati çeken husus, Yörük cemaatlerinin tarihi boy isimleri yerine¹² yeni isimler taşımaları, bu yeni isimlerin de ya bir iktisadi faaliyet etrafında birleşmeğe, veya bir şahıs etrafında toplanmağa delalet etmeleridir. İktisadî faaliyetlere göre verilen veya alınan bu isimlerin hakikaten o İktisadî faaliyete işaret ettiğine meselâ Yayı Bedir cemaatinin vergi olarak "Kabza keman", Demirciler cemaatinin "demir" verdiğiğine dair bazı kayıtlar vardır.¹³ Bunların yanında, Kavalcılar, Okçular, Barutçular, Yüncü Yörüğü, Davulcu¹⁴ adlarını taşıyan cemaatlerin de bir zamanlar vergisini at olarak vermiş olan Atçeken Ulusu¹⁵ gibi sonradan bu vergiyi başka şekillerde verip vermedikleri incelenmesi gereken bir husustur. Bunlardan başka, o isimleri almamakla beraber, doğancılık, şahincilik hizmetlerine yazılmış Yörükler olduğu gibi¹⁶ vergilerini "rugan-ı sade,"¹⁷ ve "yün ipliği"¹⁸ olarak vermekle yükümlü olan yörükler de görüyoruz. Hayvancılığın dışında başka iktisadî faaliyetlerle yükümlü olan bu yörüklerin büyük bir kısmını Bursa, Kütahya, Aydın, Menteşe, Hamid, Teke, Konya sancaklarında bulunan Emir Sultan, Haremeyn-i Şerifeyn, II. Murat ve Murad-ı Hüdavendigâr evkafı -ki bunlar için bazen **has** tabiri de kullanılıyor- ve sultanların başmaklık hasları ve şehzade hasları reayası olan yörüklerin oluşturduğunu görüyoruz.¹⁹ Ancak bunların yanında Ankara Yörükleri gibi, sancağa bağlı, Uşak Yörükleri gibi kazaya bağlı mukataa haneleri olduğu gibi,²⁰ doğrudan doğruya sipahi tımarı olan perakende yörükler de vardı.²¹ Ancak 16. yüzyılda Anadolu Eyaleti'nin nüfusunun yüzde 16-17 sini teşkil eden konar-göçer nüfusunun²² ne kadarının has reayası olduğunu ve ne kadarının bunun dışında kaldığını kat'i olarak bilmiyoruz.

9 F. Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 515.

10 F. Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 515., ve "Kayılar," 596, Kâmil Su, Balıkestr ve Civarında Yörük ve Türkmenler, (İstanbul, 1938), s. 28, 92-96, 52.

11 Bunlardan Bozguş taifesinin adının Beylikler Devri ümerasından Bozguş Bahadır ile ilişkisi biliniyorsa da (F. Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 515), Kara Halil, Gök Musa gibi cemaatlerin kiminle ilgisi olduğu bilinmiyor (K. Su, Yörük ve Türkmenler, s. 8, 26).

12 Batı Anadolu'da yörük cemaatleri arasında Kayı, Kınık, Afşar gibi boy adları görülmekte ise de, bunların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu hususta bk.: F. Sümer, "Üçoklu Oğuz Boyları," "Anadolu'da Oğuz Boyları" ve "Kayılar" adlı makaleleri.

13 Kâmil Su, Yörük ve Türkmenler, 92-92 ve Himmet Akın, Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 60, 1946), s. 132.

14 Kâmil Su, Yörük ve Türkmenler, 26-27, 10, 7, 28, 52.

15 F. Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 516 ve "Kayılar," 586.

16 Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. Birinci Cilt: Kanunlar (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 256, 1945), s. 20, madde 13, Kâmil Su, Yörük ve Türkmenler, s. 17-18, 5.

17 Söğüt perakendesini reayasından Karakeçili cemaati, Hacı Bayram obası (Kâmil Su, Yörük ve Türkmenler, s. 39).

18 Karakeçili cemaatinin muhtelif obaları (K. Su, Yörük ve Türkmenler, s. 59).

19 Meselâ, F. Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 517 ve "Kayılar," 612.

20 Ankara yörükleri için bkz.: F. Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 517, Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 34, Uşak yörükleri için bkz.: F. Sümer, "Üçoklu Oğuz Boyları," 501 ve "Anadolu'da Oğuz Boyları," 3751.

21 Ahmet Vefik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200) (İstanbul, 1930), s. 11.

22 Ömer Lütfi Barkan, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'empire ottoman aux XVe et XVIe siècles," J.E.S.H.O. 1 (1957), s. 30, tablo 5.

Hayvancılıktan başka iktisadi faaliyetlerle hizmet şeklinde yükümlü olan ve hepsinin değilse bile çoğunun has reayası olduğunu tahmin ettiğimiz bu yörüklerden kanun-nameler "hassa yörükânı" diye de bahsetmektedir.²³ Bunlar her türlü diğer avârizdan muaf oldukları gibi,²⁴ mirî mukataat iltizamına, zuama, erbâb-ı timar, kura ve ocak zabitlerine hasıl kaydolanun yaylak ve kışlak resimlerinden de muaf gözükmüyorlar.²⁵ Evkâf-ı selâtin veya havass-ı hümâyun reayası olan bu yörüklerin yükümlülükleri rusûm-i raiyyet, adet-i ağnam ve sair bâd-ı hava adları altında toplanıyordu.²⁶ Bundan başka ehli-örf talfesinin kendilerinden, "selâmiye," "toprak bastı" gibi vergiler almaları da yasaklanıyordu.²⁷ Herhalde has dışında kalanlar bütûn bu muafiyetlere tabi olmadıkları için, evkafa geçmek isteyenler olduğu gibi,²⁸ bazen de "benim talfem evkaftandır, sen bizden mukataa hanesi resmi taleb edersin." diye itirazlar da vakl oluyordu.²⁹

Anadolu Eyaletinde bulunan bu perakende yörük talfeleri küçük ve tam anlamıyla perakende olan topluluklar oldukları gibi, bunların devletle ilişkileri de il veya ulus esasında değil küçük cemaatler esasında olmuştur. Bazı muafiyetler karşılığı, devlet bunlardan iktisaden faydalandığı gibi, siyasi özgürlük vermeden bunların kendine bağlı küçük gruplar halinde yaşamalarını temin etmeğe çalışır. Bu durumu da devlet, ancak bunların perakende olması ve doğudaki aşiretler gibi boy dayanışmalarını devam ettirmemeleri sayesinde sağlayabilmektedir. Onyedinci yüzyıl sonunda doğudaki aşiretlerden kopup batıya gelenleri İskân etmeğe çalışan devletin takip ettiği politika gene bunları parçalayarak küçük gruplar halinde yerleştirmek idi.³¹

3. Rumelindeki Yörüklere gelince, bunların arasında eski boy isimlerinin kalıntıları bile yoktur. Bunlar önce 24 sonra 30 kişilik **ocak** adı verilen gruplardır. Yayla ve kışla hakkından muaf olup, rûsûm-i örfiyelerini subaşılarna verirlerdi.³¹ Yamakların eşkinçülerine verdikleri ellişer akçe ve avârizları mukabildir.³² Kısacası her ne kadar askeriyeye hizmet ediyorsa da, diğer askeriye mensubları gibi yükümlülük ve vergiden muaf değildirler.³³ Ancak yükümlülükleri askeri mahiyettir.

Böylece anahatlarıyla farklarını gördüğümüz **aşiret**, **Anadolu yörüşü** ve **Rumeli Yörüşü** teşekküllerinin konar-göçer toplulukların bazen geçmek zorunda kaldıkları aşamalardan hangilerine tekabül ettikleri ve bu aşamaların ne olduğu meselesine girmeden önce, bu üçlü ayırım içindeki Osmanlı konar-göçerlerinin kökenlerine baktığımızda aşiretlerin genellikle Moğol istilâsından kaçarak Anadolu'ya gelmiş Oğuz Boyları olduğunu,³⁴ Rumeli Yörüklerinin de Anadolu Yörükleri içinden Rumeline geçirilmiş konar-göçerler olduğunu görürüz. Köken açısından en muğlak topluluk da Anadolu Yörükleri-

23 Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 21.

24 Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 21.

25 Kâmil Su, *Yörük ve Türkmenler*, 101-102.

26 Kâmil Su, *Yörük ve Türkmenler*, s. 43-45, 90.

27 Kâmil Su, *Yörük ve Türkmenler*, s. 41, 51, 101.

28 Kâmil Su, *Yörük ve Türkmenler*, s. 21-22.

29 Kâmil Su, *Yörük ve Türkmenler*, s. 9.

30 Cengiz Orhonlu, *Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, s. 70-72.

31 Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 743, 1957), s. 34, 44, 57.

32 Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler*, s. 43-44.

33 Selahaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri," *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II (1943), 107-116 s. 110.

34 F. Sümer, "Kayılar", s. 47.

dir. Bu sebepten dolaydır ki bir zamanlar Yörük kelimesinin etnik bir anlamı olup olmadığı üzerinde durulmuştur.³⁵ Anadolu yörüklerinin hem buldukları bölge itibarıyla, hem de köken itibarıyla, Selçuklu Uç Bölgesinin varisi olduğu biliniyor. Selçuklu Uç Bölgesini de meydana getiren en aktif topluluğun (yerleşik şehirlî kesim hariç) **alp** veya **gazi** lakabını taşıyan savaşçılarla, nüfusları hayli kabarık olan konar-göçer Uç Türkmenlerinden oluştuğu malumdur.³⁶ Bilinmeyen husus bunların hangi kabileleri temsil ettiği. Zira o devrin kaynakları bir iki istisna hariç boy ismi vermezler. Ancak bu Uç Türkmenlerinin konar-göçer olmasına bakarak, bunların boy hayatı yaşamış olacakları da varsayılmıştır.³⁷ Tahrir defterleri ve toponomi üzerinde yapılan çalışmalar da bunların Anadolu'nun muhtelif yerlerine küçük gruplar halinde dağılmış oldukları ve daha sonra da buralara yerleşirken Kayı, Kınık gibi boy isimlerini bu yörelere vermiş olduklarını göstermektedir. Bunlar Horasan ve İran'da isyanlara sebep olmuş ve karışıklıklar çıkarmış Oğuz boy ve ulusları idi. İleride boy bağlılıkları etrafında toplanarak kendi başına buyruk zümreler ve devletler vücuda getirmemeleri için, bu boy ve oymakların her biri bir tarafa gönderilmek ve dağıtılmak suretiyle, Selçuklu iktalari ile Uç bölgelerine yerleştirilmişlerdi.³⁸ Böylece Uç bölgesine gönderilen Türkmenlerin daha gelirken bile perakende olmuş oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

İşte bu perakende olup olmama aşiret-yörük ayırımının en belirgin özelliği olarak gözüküyor. Doğudaki perakende olmayan Türkmen aşiretlerinin genellikle Moğol istilasından kaçarak gelmiş olan boylar olduğu biliniyor. Bu göç işini toplu olarak yaptıkları için de perakende olmamışlardır. Halbuki Uç Türkmeni denilen zümre perakende hale getirilmiştir. Bu parçalama ve dağıtma ise hep merkezi devlet otoritesi yoluyla olmaktadır.

İktisaden ve sosyal açıdan birbirlerine dayanan soy veya oymak mensuplarının meydana getirdiği boylarda, bağlılık boya ve boy beyine yöneliktir. Bu bağlar anane yoluyla da kuvvetlendirilmiştir. Bu bakımdan yalnızca soy ve boylara dayanan sülale ve devletlerde boy beylerinin sadakatinin devamı daima önemli bir sorun olmuş ve böyle sülale ve devletler uzun ömürlü olmamışlardır. İşte bu bakımdan, konar-göçer toplulukların yaşayış tarzını değiştirmeden, boy içindeki bağlılıkları değiştirme çabalarına tarihte daha önce de şahit oluyoruz. Boyları dağıtarak boy beyine ve boya bağlılığı yıkmak, ilişkileri hükümdara şahsen bağlı kişilere yöneltmek, sonradan da bu bağları doğrudan doğruya sülale veya devlete yöneltmek sürecini Cengiz ve Oğulları devrinde de görebiliriz.

Burada gayet kısa olarak ele alınan bu süreç içinde, hakımyet mücadelesi sırasında Cengiz'e yardımcı olmuş ve karşı gelmiş boyların iki gruba ayrıldıkları görülür. Ordu teşkil edilirken, yardımcı olan boyların başında kendi boy beyleri bırakılır, karşı

35 T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler*, s. 3-8.

36 F. Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış," 521. Ayrıca bkz.: Fuat Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri," *Belleten* 28 (1943), 219-313, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1959), "Alp" maddesi *İslâm Ansiklopedisi*, Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 1313, 1959) Cild 1, 114-125, Paul Wittek, *Menteşe Beyliği* (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1944), s. 1-5.

37 Speros Vryonis, Jr. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Los Angeles, University of California Press, 1971), s. 261-262.

38 Mükrimin Halil (Yınanç), *Türkiye Tarihi: Selçuklu Devri 1. Anadolu'nun Fethi* (İstanbul, Akşam Matbaası, 1934), s. 83.

gelen boylar ise, dağıtılarak eski boy bağlarını koparmış ve Cengiz'in şahsına bağlanmış **nöker** ve **noyanların** emrine verildi. Bu husustaki listelerden³⁹ anladığımız kadarıyla, her binliğin içinde üç dört boy mensubu bulunuyordu. Yani boylar tamamen dağıtılmamış, küçük gruplar halinde binlikler içinde mevcut bulunuyorlardı. Bunlara Osmanlı dayimiyle **perakende** diyebiliriz. Ancak Cengiz Han'a yardım etmiş olan boylar eski boy beyleri olan yeni binbaşlıları idaresinde dağılmadan mevcudiyetlerini devam ettiriyorlardı.

Bu parçalama işlemine daha sonraki devirlerde de devam edildiğini görüyoruz. Moğollarda bu parçalama işlemi ordu yararına yapıldığı müddetçe, 1) hükümdar, 2) hükümdara şahsen bağlı noyanlar, 3) noyanlara bağlı tümen ve binlikler şeklinde bir gruplanma görüyoruz. Kısacası bu durumda eski boy ilişkileri değil, şahıslar etrafında oluşan ilişkiler hakimdir. Anadolu'da Selçuklu Uç Bölgesinde ve sonra beyliklerde bu çeşit ilişkiler meydana gelmiş olduğu için şahıs isimleri taşıyan cemaatlerin varlığını görmekteyiz. Hatta ilk Selçuklular da böyle şahsa bağlılık ilişkilerinin hakim olduğu bir topluluk niteliğini gösteriyor.⁴⁰ Ancak bu durumda bir dağıtma değil, boy ilişkileri kopmuş kişilerin bir şahıs etrafında toplanması mevzu bahistir, ki Moğollar arasında böyle kimselere **nöker** deniliyordu. Böylece şahıslar etrafında oluşan veya oluşturulan toplulukların büyümesi ananevi boy ilişkilerine bağlı olmadığı gibi, ortadan kalkmaları da o derece kolay olabilmektedir. Ayrıca ananevi boy isimleri taşıyan cemaatlerin bunlara bazen ihtiyari olarak bazen de boyun eğmek suretiyle iltihak etmesi de mümkündür.⁴¹ Bunun da örnekleri çoktur. Ancak şahıslara bağlanmış perakende topluluklar yeniden parçalanmağa tabi tutulmadıkça bir kaç kuşak içinde tekrar yeni bir boy meydana getirebiliyorlar. Doğu Anadolu'ya onüçüncü yüzyılda yalnız Moğol istilasından kaçan kabilelerin gelmiş olduğunu söylememiz yanlış olur. Bu bölgede şahıs isimleri taşıyan boy ve oymakların çokluğu bunların Büyük Selçuklu Uç bölgesi olmuş olan Doğu Anadolu'ya parçalanmış olarak gelmiş olduklarını gösteriyor. Ancak bu boylar ve oymaklar devamlı bir parçalanmağa tabi tutulmadıkları için, boy hayatını devam ettirebilmişlerdir. Batı Anadolu'ya, yani Anadolu Selçukluların Uç Bölgesine gelince, yükselip dağılan beylikler etrafında siyasi birlik gösteren konar-göçer halkın bağlılıkları da çok sık değişmiş ve bu bölgedeki konar-göçer halk ancak küçük gruplar halinde mevcudiyetini devam ettirebilmiştir. Ayrıca sınırları durmadan değişen bu uç bölgesinde konar-göçer halk, gerek hristiyan gerekse müslüman şehirlilerle çok sıkı bir ilişki içerisinde bulunmak zorunda idi. Daha çok ekonomik olan bu ilişkilerin devamı açısından da, grupların küçüklüğü önem taşıyordu. Osmanlı devlet idaresi ise bu bölgedeki konar-göçer halkın küçük gruplar halinde yaşamalarını temin etmiş ve böylece bunların siyasi bir varlık göstermelerine de engel olmuştur. Bu sayede de devlet, mukataa hanesi ve has reayası statüleri içinde kendisine bağladığı konar-göçer yörük toplulukları ile yerleşik ahali arasında bir uyum sağlayabilmiş ve devlet ile sipahi, sipahi ile reaya arasında teke tek ilişki demek olan tımar sistemini kurup yaşatabilmiştir. Osmanlı tımar sisteminin aşiretlerin bulunduğu yerlerden ziyade perakende yörüklerin bulunduğu bölgelerde gelişmiş olması da dikkate değerdir. Hatta bu uyum içerisinde onaltın-

³⁹ Reşidü'd-din Fazlallah, *Câmi'üt-tevârih*, Bahman Karim' neşri (Tehran, 1338) 1, 399-416.

⁴⁰ Paul Wittek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Aşiretlerinin Rolü," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 13 (1963), 257-268, s. 258.

⁴¹ Kazak, Özbek gibi sonradan oluşmuş boy birliklerinin içinde görülen Kongrat gibi geleneksel boy adları için bkz.: A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklük (Türkistan) ve Yakın Tarihi* (İstanbul, 1942-47), s. 40-43.

cı yüzyılın ortalarına kadar bir çok yörük grubunun kendiliklerinden yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir. Bu bölgedeki denge daha çok doğudaki aşiretlerin topraklarını terk ederek Anadolu Eyaleti'nde şekavette bulunmaları ile bozulmuştur.

Tekrar Cengiz devrine dönecek olursak, ikinci bir parçalama usulü görürüz ki, bunun sayesinde kişilerin konar-göçerliği muhafaza edilmekle beraber, bu kişilerin ilişki ve bağları artık vasıtasız olarak hükümdar ve devlet iledir. Bu usulü ilk olarak Cengiz Han'ın **kesik** denilen, gece ve gündüz muhafızlarının teşkili meselesinde görüyoruz. Burada Cengiz Han, muhafızlarını yeni teşkil edilmiş olan 95 binliğin içinden seçtirir.⁴² Gece ve gündüz muhafızlığı prestiji yüksek bir merteye haline getirildiği gibi, özellikle gece muhafızlarının artık askerlikten muaf⁴³ aççılık, hazinedarlık, ve levazımcılık gibi hizmetlerle mükellef oldukları görülür.⁴⁴ Bu durum da bize Anadolu yörüklerinden iktisadi faaliyetler etrafında toplanmış cemaatleri hatırlatmaktadır. Ancak bu hususun arşiv malzemelerine dayanarak belgelenmesi gerekmektedir.

Zaten perakende hale getirilmiş olan boy mensuplarının, tekrar bir dağıtım tabiiyetine tabi tutularak hükümdar ve dolayısıyla devlet hizmetine alınmaları usulünü, Kubilay Kağan'ın ve Hülegü Han'ın ordularının teşkilinde daha da açık bir şekilde görüyoruz. Her ikisinin de uçlara -yanı Çin'e ve İran'a- götürdükleri askerler, bütün Moğol ordularına mensup munga (onluk)lardan ikşer er sayım dışı bırakılmak suretiyle meydana getirilmiştir.⁴⁵ Hükümdarların İNCU sundan sayılan ⁴⁶ Çin'de **tamaçr**⁴⁷, İran'da **leşker-i tama** adı verilen bu askerler kaynaklarda şöyle tarif ediliyor: "Binlik, yüzlük ve onluklardan sayım dışı bırakılmak suretiyle seçilen ve başka vilayet ve ülkelere oralarda yaşamak üzere gönderilen askerdir."⁴⁸ Başka bir yerde ise, bunlara **celed** yani haşarı kimselerin de ilâve edildiği söyleniyor,⁴⁹ ki biz her iki şekle de Osmanlılar'ın **sürgün** politikasından aşınayız.⁵⁰ Bu **tama** askerlerine kumanda edecek zevat da kumandanların evlat ve biraderleri arasından seçilmiş oluyor.⁵¹ Böylece Hülegü Han'ın askerlerinin konar-göçer hayatlarını devam ettirmekle beraber katiiyen boy esasında bir araya gelmiş askerler olmadıklarını görüyoruz. Yalnız, Moğolistan ve Çin'deki akrabalarıyla dolayısıyla mevcut kabile bağlarını kaybetmiyen kumandanların hangi boya mensup olduğunu biliyoruz.⁵² Bunların emrindeki askerler de, bu kumandanların kendileri de, ko-

42 Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1948). s. 224-232.

43 Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 233.

44 Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 332-233.

45 John A. Boyle, *The History of the World-Conqueror by 'Ala ad-Din 'Ata-Malik Juvaini* (Harvard University Press, 1958) II, 607. Reşidü'd-din Fazlallah, *Câmi'ü't-tevârih*, 4. (Bahman Karimî neşri) 1, 399. Reşidü'd-din Fazlallah, *Câmi'ü't-tevârih*, (A. A. Alizade neşri, (Baku, 1957) C. 111, 22.

46 Reşidü'd-din Fazlallah, *Câmi'ü't-tevârih*, (A. A. Alizade neşri), 111, 22.

47 Hsiao Ch'i-ch'ing "The Military Establishment of the Yuan Dynasty," (Doktora tezi, Harvard University, 1969), s. clvi, 4, 81-83. Bu tez aynı unvanla yayınlanmıştır (Harvard University Press, Harvard East Asian Monographs, 77, 1977). Mori, Masao, "Gencho ni okeru tanbaseki buzoku ni Tsuite" *KİTA AJIYA GAKUHO* 3 (1944). 127-205.

48 Reşidü'd-din Fazlallah, *Câmi'ü't-tevârih* (A. Alizade neşri), I, 151. Gerhard Doerfer, *Türkische Mongolische Elemente im Neuperatschen*, I (Wiesbaden, 1963), 255-257.

49 Reşidü'd-din Fazlallah, *Câmi'ü't-tevârih*, (Bahman Karimî neşri) 1, 415. **Celed** kelimesinin aynı anlamda ve **celet** şeklinde kullanılışı için bkz.: Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı*, 111 (Ankara, Türk Dil Kurumu, 1946), s. 153.

50 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler," *İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (1949). 542-569.

51 Reşidü'd-din Fazlallah, *Câmi'ü't-tevârih* (Bahman Karimî neşri) 1, 415.

52 Reşidü'd-din Fazlallah, *Câmi'ü't-tevârih* (A. A. Alizade neşri) muhtelif yerler.

nar-göçer hayatlarını devam ettiren ordu mensupları olarak, gösterilen hizmetleri yerine getirmekle mükellef, doğrudan doğruya hükümdarın şahsına bağlı kişilerdi.

Osmanlı devrindeki Rumeli Yörükleri ise, İlhanlı **tama** askerinden hükümdarın şahsına değil de merkezî devlet otoritesine bağlı olmaları açısından farklıdır. Rumeli yörüklerinin nasıl bir süreçten geçerek **ocaklar** meydana getirdiklerine dair elimizde kat'i bilgiler yoksa da, gerek hiç bir boy esasına dayanmayan **ocak**'lar, gerekse bunların Cengiz Han'ın gece bekçileri gibi doğrudan doğruya askerlikle değil, askeri olsa da hizmetlerle yükümlü olmaları ve gerekse **tama** askeri gibi serhadlerde yaşamak üzere vazifelendirilmiş olmaları onların da **tama** askerine benzer bir şekilde meydana getirilmiş olduklarını gösteriyor.

Osmanlı ve Moğol camiaları içinde ayrıcalık gösteren konar göçer topluluklar hakkındaki bilgilerimiz her ne kadar değişik türden ise de, her iki tarafta da boy birliğinin kırılması sonucunda ortaya çıkan perakende toplulukların **-yaşayışları değişmeksizin-** o camia içerisindeki politik ve sosyo-ekonomik rollerinin kademe kademe değiştirilmesi sonucunda devlet hizmetine alınmaları sürecini görmüş olduk. Osmanlı devleti her ne kadar doğudaki aşiretleri parçalama ve dağıtma yoluna gidememişse de, parçalanmış konar-göçerleri yerleşik ahali ile uyumlu olabilecek ve kendisine bağlı küçük gruplar halinde muhafaza edebilmiştir. Ayrıca, hangi konar-göçerlerin devlete yarar hizmet erbabı olarak kullanılabileceğinde şüphesi olmamıştır. Yani hiç bir zaman doğudaki aşiretleri hizmet erbabı yapmak gibi sonu başarısızlıkla bitecek işlere girişmemiş olması, Osmanlı devletinin konar-göçer toplulukların iç yapı ve dinamiğini ne kadar iyi bildiğini gösterdiği gibi, bunları yerleşik zümrelerle sürtüşme ve çelişkilere götürmeyecek şekilde istihdam edip kullanabilmesi Osmanlı Devletinin başarısıdır. Cengiz ve evladı kabileleri parçalamakta başarı göstermişlerse de, yerleşik ve konar-göçer zümreler arasında uyumu sağlayamadıkları için devamlı olamamışlardır.

THE DIFFERENCES AMONG SEMI-NOMADIC GROUPS IN THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

The semi-nomadic population of the Ottoman Empire ranged from large tribal organizations (**aşiret**) to small clusters of **yörüks**. The latter were formed upon the dispersion of the former, mainly under the influence of a central authority. Relatively speaking, the **yörüks** were better integrated into the dominant socio-political order, and they had smoother relations with both the settled population and the central governmental authority, so much so that some of the **yörüks** gradually switched to a completely sedentary way of life. These dynamics of semi-nomadism were not peculiar to the Ottoman Empire, and could be observed in other places and times, such as among the Turcomans of Iran and the Mongols of Central Asia.